

МУСТАМЛАКА СИЁСАТИДА АНЪАНАВИЙ ЎЗБЕК АЁЛЛАРИ ТАҚИНЧОҚЛАРИ ВА ЗАРГАРЛИК МАХСУЛОТЛАРИГА МУНОСАБАТ

Тўрабоева Яйра Рустамжоновна

*Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти “Гуманитар фанлар”
кафедраси катта ўқитувчиси, АДУ докторанти*

ARTICLE INFO.

Ключевие слова: тақинчоқлар,
заргарлик, зирак, билакузук,
мунчоқ, маржон, кумуш тумор,
Узювелиторг.

Аннотация

Мақолада маҳаллий ўзбеклар маданияти, урф-одат ва анъаналарини ўзида мужаммам этган аёллар тақинчоқлари ва уларга сиёсий мустамлака ҳукуматининг муносабати таҳлил этилади. Мақола XIX аср оҳри ва XX аср оралиғидаги сиёсий ҳокимиятнинг миллий урф-одатларни йўқотишга қаратилган мафкуравий ҳужумларни баён этади.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Кириш. Дунё тамаддунида турфа хил халқлар яшар экан, уларнинг этник тарихи, маданияти, урф-одат ва анъаналарининг ўзига хос бўлган жиҳатларини тадқиқ этиш ва кенг оммага етказиш зарурияти ҳозирги замон олимлари олдида турган улкан вазифага айланди. Зеро, мамлакатлар бой маданий мероси ва тарихий давлатчилик анъаналари билан ҳам кадр-қийматга эгадир.

Мустақиллик йилларида давлатимиз томонидан олиб борилаётган кенг кўламли ислоҳотлар залворли тарихимизни ҳолисона ёритиш, мафкуравий тўсиқлардан ҳоли бўлган аниқлик ва илмий асосланган тажрибаларнигина жамоатчиликка етказиш каби муҳим вазифалар кўрсатиб берилди. Айниқса, миллий ҳунармандчиликнинг ноёб наъмуналарини қайта тиклаш, анъаналарни сақлаб қолиш, амалий санъат наъмуналарининг дурдона нусхаларни қайта жонлантириш каби долзарб муаммолар борлигини англади ва ҳукумат томонидан тарих китобини қайта ёзиш масаласи турар эди. Улар орасида ўзбек аёлининг хуснига хусн, миллий либосига мос бўлган тақинчоқлар масаласи ҳар доим улар томонидан диққат эътибор марказида бўлиб келган.

Мустақиллик туфайли заргарлик санъатини қайта миллий руҳда жонлантириш имконияти пайдо бўлди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М Мирзиёевнинг 2017 йил 10 августдаги «Заргарлик саноатини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3199-сон қарори[1], 2018 йил 28 августдаги «Замонавий заргарлик буюмлари ишлаб чиқариш бўйича инвестиция лойиҳасини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3921-сон қарори[2], 2019 йил 18 майда “Ўзбекистон Республикасида заргарлик тармоғини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-5721[3], 2021 йил 22 февралда ПҚ-4998-сон “Заргарлик саноатини янада ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори республиканинг турли ҳудудларида замонавий заргарлик савдо-ишлаб чиқариш марказларини ташкил этиш каби муҳим вазифалар амалга оширилиб борилмоқда. Ушбулар мамлакатимизда заргарлик соҳасига эътибор кучайиб бораётганлигидан

далолат беради.

Методлар. Мақолада XIX аср охири ва XX аср оралиғидаги сиёсий ҳокимиятнинг миллий урф-одатларни йўқотишга қаратилган мафкуравий ҳужумларни баён этади. Унда тарихий тахлилийлик архив ҳужжатлари асосида қиёсий муҳокама этилади.

Натижалар. Турли тарихий даврларда Фарғона водийси тарихи ва маданиятини тадқиқ этган рус олимлари ишларида ўзбек аёллар кийим-кечаклари мавзусининг бир қисми сифатида тақинчоқларга қисман эътибор қаратилди. Жумладан, В.Наливкин ва М.Наливкиналарни тадқиқотларида Фарғона водийси аёлларнинг маҳаллий усталар томонидан ясалган безаклари: зирак, билакузук, мунчоқ, маржон, кумуш тумор каби тақинчоқлар борлигини таъкидлаган[4].

Марказий Осиё давлатлари Совет давлатига қарам бўлгандан сўнг, моддий маънавий бойликлар мустамлака томонидан таланди ва пала-партиш равишда олиб чиқиб кетила бошланди. Маҳаллий конлар аниқланиб, ер ости бойликлари, қимматбаҳо металллар ҳам олиб чиқиб кетилди. Халқ амалий санъати наъмуналари паст нарҳда баҳоланиб, ҳунармандларга нисбатан зўравонлик кучайди. Оқибатда деярли барча ҳунармандлар ўз ҳунарларини тўхтатдилар.

Хусусан, 1894 йил 22 декабрда тоғ муҳандиси Михайловнинг 16 декабрда берган хатида шаҳар маъмуридан Шарқий Бухородан олтин қазиб олишга руҳсат сўрайди. 1896 йил 10 сентябрда тоғ муҳандиси П.А. Жаровко-Пакорскимъ ҳам Туркистон генерал губернаторлидан Бухоро хонлигида олтин қидирув ишлари олиб борилаётгани айтилади[5].

Ўзбек халқ амалий санъати ва маданияти Совет мустамлака даврида тазйиқ ва зўравонликка учради. Шу ўринда заргарлик мактаблари ҳам. Октябрь тўнтарилишидан сўнг асосий эътибор ишчилар гуруҳини яратишга қаратилди. Улар орасида маҳаллий ҳунармандлар ўз касбларини артеллар ва заводларда давом эттиришлари шарт этиб белгиланди. 1920 йилда бошлаб расман ҳунармандчилик артеллари ишлай бошлади. Улар миллий ва маҳаллий маҳсулотларни эмас балки давлат буютмаси асосида иш юритдилар. Унда миллий анъаналардан вос кечиби, совет мафкураси таъсири сезилиб туриши, мафкуравий тасйиқлардан далолат берарди. Ҳунармандлар ўзлари истаманган тарзда завод ва артелларга бирлашдилар. Маҳаллий маҳсулотлар кундалик ва безак маҳсулоти сифатида ноқулай, оғир ва замонавий эмас деб баҳоланди. Оқибатда заводлардан келтирилган енгил, олтин ва кумушдан ишланган бир хил кўринишга эга бўлган, кичик ҳажмдаги тақинчоқлар, бюжитериялар кириб кела бошлади[6]. Ушбуларни таққослаш ва холис ёндашиш мақсадида совет савдо вазирлиги ҳузуридаги “Ўзювелирторг” (Ўзбек заргарлик буюмлари савдоси)нинг 1950-60 йиллардаги фаолияти ва ҳисоботларини архив маълумотлари асосида кўриб чиқамиз.

1959 йил 23 мартдаги УзССР “Ювелирторг”нинг раиси А.А. Агзамовга берилган ҳисоботларда 1958 йил савдо марказларида жиддий камчиликлар борлиги айтилади. Уларга баъзи маҳсулотлар сотилмай тургани (билакузук, бир кўзли зираклар, маржон ва бошқалар), савдо марказлари (Андижон ва Наманган)да тартибсизликлар борлиги таъкидланади. Маҳаллий аҳолига фақат импорт товарлар таклиф этилади.

1960 йил 15 мартда УзССР савдо вазирлиги қошидаги “Ўзювелирторг” (Ўзбек заргарлик буюмлари савдоси) идорасининг 1959 йилги ҳисоботларида мамлакатда жами 19 та заргарлик савдо шахобчаси борлиги айтилади. Савдо шахобчалари марказ буютмаси асосида келтирилган заргарлик маҳсулотлари билан тўлдирилган ва режа асосида маҳсулотларни сотиш кераклиги, бу учун махсус белгиланган план() қўйилган. Заргарлик маҳсулотларининг аксарияти Росювелирторг Ўзбекистон базасининг улгуржи заргарлик буюмлари базалариги етказиб берган. Шунингдек, чет давлатларидан импорт қилинган заргарлик маҳсулотлари ҳам савдо шахобчаларида сотилган (масалан Хитой)[7].

1-жадвал. Узювेलирторг маҳсулот айланмасининг 1959 йилдаги ҳақиқий бажарилиши ва 1959 йилги режага нисбатан миллионлаб рублдаги товарларнинг бажарилиши

	Асос 1958 й	Режа 1959 й	Асос 1959 й	Оғишлар	Асосдагн 1958 режага 1959
Олтин маҳсулоти	11,7	10,5	10,1	-1,6	-0,4
Кумуш маҳсулоти	10,8	10,0	10,6	-0,2	+0,6
Метал буюмлар	11,5	12,0	12,9	+1,4	+0,9
Соатлар	37,0	44,0	36,7	-0,3	-7,3
Қайта ишланган соатлар	2,6	1,5	1,9	0,7	+0,4
Жами	73,6	78,0	72,2	-1,4	-5,8

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, жадвалда белгаланган заргарлик буюмлари режа асосида тартиб билан келтирилгани ва маҳаллий бозорларни аста секин эгаллаб, миллий маҳсулотларин сиқиб чиқарганилиги тушуниш мумкин. Оқибатда минг йиллар давомида сақланиб келинаётган анъаналар, урф-одатлар, моддий маданий хусусиятлар унитилиб борди, натижада фақат иттифок манфаатларигагина ҳизмат қилувчи ишчилар жамоаси яратилди. Маҳаллий халқлар онгида миллий минталитет, этник идентиклик ўрнини мафкуравий бўшлиқ эгаллай бошлади.

1900 йилда Парижда халқаро кўргазма бўлиб ўтади. Унда ўзбек миллий маданий мероси ёдгорликларининг ноёб дурдоналари намойиш этилди. Улар ичида маҳаллий уста заргарлар томонидан ясалган мис ва кумуш метал буюмлари мавжуд бўлиб, кумушдан ясалган заргарлик буюмлари ичида бел учун тақиладиган тўплам, билагузуклар, манжетлар, сирғалар, узуклар, бўйинбоғлар, туморлар ҳам намойиш этилди. Эспонатлар асосиан Тошкент музейидан олиб келинган.

1901 йил 14 июлда кўразмада иштирок этган бухоролик моҳир усталар иши олий даражада баҳоланиб, Мирза Малик қаровулбеги, Мирза Зайниддин тоқсоба, Ота хўжа Хаджаевлар франция ҳукумати томонидан тақдирланган[8].

Бу каби кўргазмалар кейинги йилларда жуда кўплаб ташкил этилди. Аммо 1950-60 йиллардаги кўргазмаларда маҳаллий хунармандчилик маҳсулотлари эмас балки, завод ва фабрикада ишлаб чиқарилган маҳсулотлар олиб чиқилган. Хатто, 1901 йилда Туркистон генерал губернатори генерал лейтенент Иванов Тошкент шаҳар ломбардини ташкил этиш тўғрисидаги таклиф қилган. Аммо бир қанча иқтисодий сабаблар рўқач қилиниб бу масала анча кечиктирилган[9].

Совет Россияси 2-жаҳон уришидаги ғалабасидан сўнг ўз имкониятларини техник ва технологик янгилаб бориш йўлидан борди ва бу йўлдан боришга мустамлака давлатларини ҳам мажбурлади. Шу боис янги техникаларни кўрсатиш мақсадида кўргазма ва ярмаркалар ташкил этила бошланди. 1960 йиллардан бошлаб халқаро кўргазма ва ярмаркаларни ташкил этиш фаоллашди. Бунга жавобан Россия ҳам замонвий техникалари, энг сўнги русумдаги маҳсулот ва товарларни олиб чиқишга уринди.

Биргина 1960 йилда йигирмага яқин кўргазмалар ташкил этилган бўлса, улардан Бухарест(Руминия), Пхенян(Хитой), Осло(Нарвегия), Пловдив(Болгария) каби давлатлардаги кўргазмаларда СССР мустамлакалари қаторида УзССР ҳам иштирок этиб борди. Ушбу кўргазмаларда нафақат миллий ва қадимий маҳсулотлар балки янги ишлаб чиқарилган техник ва маиший маҳсулотлар ҳам қўйилган. Миллий маҳсулотлардан дўппилар, сузана, кўрпачалар, миллий мусиқа асбоблари билан бирга маҳаллий зиргарлик маҳсулотлари ҳам олиб чиқилган[10].

Шунингдек, халқаро кўргазмаларга маҳаллий мустамлакалар мезбонлик ҳам қилишган. Хусусан

Ўз ССР Вазирлар Кенгаши 1960 йилдан 1961 йил майгача Чехословакиянинг “Яблонех” ташқи савдо корхонасининг заргарлик буюмлари кўрғазмасини Тошкент шаҳрида[11] ўтказилгани айтилади.

Муҳокама. Заргарлик маҳсулотлари учун керак бўладиган қимматбаҳо металллар келишув ва кредитлар асосида савдо марказларига етказиб берилган. Масалан, 1934 йил 20 июндаги Андижон, Кўқон ва Самарқанд билан олмос сотиб олиш тўғрисидаги телеграммалар фикримизни тасдиқлайди[12].

Шунингдек, мустамлака янги ва замонавий тақинчоқ турлари билан савдо расталари тўлдириб борди. Айниқса, эрақ ва аёлларга бир хилда ёқадиган янги ва замонавий соатлар кенг жамоатчилик томонидан қабул қилинди. Аёлларнинг севимли “Тонг”, “Юлдуз” номли соатлари кундалик ҳаётда оммалаша борди. 1959 учун “Ювелирторг” офисининг Марказий Осиё таркибига 18 та савдо шаҳобча, 7 та киоска ва павилонлар, 6 та сотиб олиш пунктлари, 1 та соат тузатиш маркази кирган[13].

Совет Россияси ўзининг техник янгиланиш йўлида керак бўладиган ва захира бойликларини мустамлакалардан тортиб олиш мақсадида олтин ва қимматбаҳо металл конларини ўргана бошлади ва ўзлаштирди. УзССРнинг Қишлоқ хўжалиги бошқармаси 1961 йилда Ўзбекистонда мавжуд олтин ва кумуш конлари ҳисоботларда маҳаллий аҳоли томонидан тўлиқ ўрганилмагани ва қазиб олинмагани айтилади[14]. Демак, илмий экспедициялар фақатгина қимматбаҳо металлларни излаб топиш ва ўзлаштиришга кўзлаган.

Хулоса. Хулоса Сифатида шуни таъкидлаш мумкинки, Совет Иттифоқи маҳаллий анъаналарни кўйидаги мақсадларда тугатишни кўзлаган.

- ✓ мустамлака давлатларни қалоқ ва замондан орқада қолган мамлакат сифатида кўрди;
- ✓ уларга нисбатан тазйиқ ва зўрон кайфиятда бўлди, хатто маҳаллий ҳунармандларни кулоқ қилди, бойликларини мажбуран тортиб олди;
- ✓ ҳар қандай миллий кайфиятдаги инсонларга ўз анъаналарини унитиши, маҳаллий хусусиятларни ифода этувчи моддий ва маданий ёдгорликларни олиб чиқиб кетиш мақсадани кўзлади, натижада ноёб асори атиқалар Совет Россияси музейларининг олтин фондини тўлдирди;
- ✓ ҳунармандлар мажбуран артелларга бириктирилди ва иттифокнинг буюртмалари ишлаб чиқара бошлади;
- ✓ ҳукумат аёлларининг тақинчоқларга нисбатан қарашларини бутунлай ўзгартириш мақсадида, маҳаллий тақинчоқларни кундалик ҳаётда тақиб юришни тақиқлади, оқибат улар аста секинлик билан унитила бошлади;
- ✓ ҳалқаро кўрғазмларга ҳам иттифок ўз маҳсулотлари олиб чиқа бошлади;
- ✓ янги ташкил этилаган заргарлик савдо марказлари импорт маҳсулотлар билан тўлдирилди;
- ✓ хатто тақинчоқлар ҳам Совет мафкурасига хизмат қилди, заргарлик буюмлари шакли ва безаклари совет анъаналарини такрорлади;

Ўзбек заргарлари минг йиллар давомида сақлаб келган анъана ва мактабларини унитишга мажбур бўлди ва бу ҳолат мустамлака мамлакати сиёсатида мос келиши билан изоҳланди. Халқ амалий санъатининг ноёб, асл наъмуналари ўзга юртларга олиб чиқиб кетилди ва янги маҳсулот руслаштириш сиёсатининг мафкурафий кўринишлари билан қориштирилиб, маҳаллий бозорлари ўз маҳсулотлари билан тўлдириш орқали яқунланди. Миллий идентикликни англатувчи, анъаналарни такрорловчи амалий санъат наъмуналари эскилик сарқити деб баҳоланди ва маҳаллий музейларни бебади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. <https://lex.uz/uz/docs/3302648>
2. <https://lex.uz/docs/4872440>
3. <https://lex.uz/docs/4344351>
4. Наливкин В. Наливкина М. Очерк быта женщины оседлаго туземного населения ферганы. Казань — 1886 г, 104-106 ст
5. Ўз МА. Фонд 1, рўйхат 29, йиғма жилд 1103, вароқ 117.
6. Қаранг. Ўз МА. Фонд 88, рўйхат 1, йиғма жилд 271, вароқ 1
7. Ўзбекистон миллий архив фонди. Фонд-91, рўйхат-9, йиғма жилд-853, 92-вароқ.
8. ЎзР МА. Фонд 1, рўйхат-11, йиғма жилд-1743, вароқ 43, 236
9. Ўз Р Миллий архив. Фонд -1. Рўйхат-12, йиғма жилд -183, вароқ 3.
10. ЎзР МА. Фонд 2724. рўйхат 1, йиғма жилд 3, вароқ 22
11. ЎзР МА. Фонд 2724, рўйхат 1, йиғма жилд 12, вароқ 2
12. ЎзР МА. Фонд 289, рўйхат 1, йиғма жилд 343, вароқ 1-5
13. Ўз МА. Фонд 91, рўйхат 9, йиғма жилд 768, вароқ 276
14. ЎзР МА. Фонд 2384, рўйхат 5, йиғма жилд 186, вароқ